

УДК 316.42

Д. М. Ядранський
доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри державного та муніципального управління
Уральського державного економічного університету

О. В. Чумак
кандидат наук із державного управління, доцент,
викладач Свердловського обласного музично-естетичного
педагогічного коледжу

НООСФЕРНІ ІДЕЇ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Сучасний науковий простір намагається активно розвивати ідеї академіка Вернадського щодо ноосфери. Значна частка робіт сучасних науковців присвячена питанням ноосферної освіти, гармонізації людського буття тощо. Однак, на нашу думку, відкритим є питання щодо можливості існування ноосфери в умовах постмодернізації суспільства. Сучасне суспільство постмодерну характеризується викривленням соціальної реальності та зміною уявлення про соціальне середовище. У сучасному суспільстві відбувається симулякризація соціальних практик і артефактів. Інформація стає головною цінністю та головним товаром. На наш погляд, сучасне питання в цьому контексті можна поставити так: чи можна вважати суспільство постмодерну ноосферним суспільством? Ключова проблема полягає в тому, що однією з найпоширеніших практик суспільства постмодерну є консьюмеризм. Консьюмеризм вимагає нескінченної витрати ресурсів на задоволення суспільних, безмежно зростаючих, потреб у той час, як ноосферні ідеї спрямовані на раціональне їх використання. На цій підставі виникає гіпотеза, щодо того, що суспільство консьюмеризму (споживацтва) використовує ноосферні ідеї для філософського обґрунтування доцільності даного шляху суспільного розвитку. У підтвердження цієї гіпотези можна привести тезу Е. Фромма, згідно з якою людина виявилася рабом створених нею ж машин, а головне – вона втратила можливість використання всіх тих величезних потенціалів, які в неї закладені [1].

Відповідаючи на це питання, необхідно зробити відхід від парадигми постмодерну та відзначити ключову логіку існування ноосферного суспільства. У цілому ноосфера – сфера розуму, сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність стає визначальним фактором розвитку [2]. Відповідно до цієї думки ноосферне суспільство суспільство засноване на єднанні зазначених принципів.

З точки зору філософії постмодерну автори постмодерністських текстів (Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар) єдині в наступному:

1) люди не мають у своєму розпорядженні безпосереднього доступу до реальності, тому адекватних засобів для осягнення істини в принципі не існує;

2) реальність не доступна тому, що люди є бранцями мови, який надає форму нашим думкам перш, ніж ми можемо помислити, і тому ми не можемо висловити те, про що ми думаємо;

3) реальність конструюється людьми за допомогою мови, і тому її природа визначається тими, хто наділений владою формувати мову [3, с. 426]. Зазначені тези не виключають існування неусвідомленої гармонії, яка може виникати внаслідок пошуку оптимальності окремими членами суспільства.

При цьому враховуючи основну філософську суперечку, яка полягає в «повстанні» постмодернізму проти новоєвропейської філософії, що намагається звести різні явища реальності до одного єдиного «дискурсу», мета-оповідання (в нашому випадку саме розуміння ноосфери).

При тому, що постмодернізм досить переконливо показує неможливість даної єдності та стверджує неминучу плюралістичність, множинність і унікальність проявів

дійсності. Даний напрямок обростає величезною кількістю прихильників, зачарованих ідеями «постмодерністської чутливості», «інтертекстуальності», «епістемологічної невпевненості» і готових всіма можливими засобами втілити в життя «бріколлажі» і «симулякри» [4, с. 269]. Зазначені суспільні процеси неодмінно мають бути співвіднесені з проблемами дослідження ноосфери та ноосферного середовища.

Як зазначає російський філософ В. Кутирев, у цілому критикуючи ноосферну ідею, при неупередженому погляді в «області планети, що охоплені розумною людською діяльністю» дослідник пропонує назвати глобальними проблемами людства. Становлення ноосфери і виникнення загрозової самому існуванню людського роду кризи – один і той же процес. Ноосфера як реальність є штучною середовищем, яка тіснить і пригнічує ареал біологічного буття. Формування штучного середовища відкрило перед людьми небувалі можливості для зростання матеріальної забезпеченості, комфорту і безпеки, підняло на новий щабель культурний розвиток, але воно веде до забруднення води і повітря, опустелювання ґрунту, загальної деградації природного середовища проживання. За наслідками для людини надмірне розростання штучного є явище суто суперечливе, з драматичними перспективами [5].

В літературі міститься думка, про те, що у зв'язку з інформаційним бумом, з'явилася нова форма забруднення – інформаційне забруднення. Дане забруднення виникає там, де з'являється невідповідність між планованим та реальним використанням інформації [6]. Фактично більшість інформаційних практик постмодерну можуть бути віднесені до порушення інформаційної екології. Особливо це стосується симулякрів.

З точки відомого постмодерніста, дослідника суспільства консьюмеризму Ж. Бодрійяра, в постмодерні відбувається переосмислення екологічних імперативів сучасного людства. Гуманне ставлення до всього стущого – мета соціальної екології в ХХ сторіччі, виглядає сьогодні, на кінець століття, наступним чином: «Немає більш трати, споживання, уявлення, але замість цього регуляція добре темперованої (авт. збалансованої) функціональності, солідарності між усіма елементами тієї ж системи, контроль і глобальне управління єдиним цілим»

Здійснюється ця перебудова суспільного життя, за Бодрійяром, наступним чином: «Усяка система, безсумнівно, включає в себе домашній універсум, формує особливого роду екологічну нішу, де існуюча річ повинна зберігати властивий їй декор, де всі елементи зобов'язані постійно здійснювати комунікації між собою і перебувати в контакті, обізнані про стан всіх інших і самої системи як цілого, де непрозорість, опір або скритність одного-єдиного елемента може призвести до катастрофи». Зазначене дослідник називає мутаціями об'єкта та середовища [3, с. 764]

На думку ще одного відомого постмодерніста Жіля Дельоза, безвідповідальність і аморалізм, можливо навіть певний інтелектуальний цинізм, стають основою переорієнтації традиційних цінностей і появи нового погляду на реальність – «підтягування до реальності» [7, с. 71].

Узагальнюючи висновки авторів постмодерністських текстів, можна констатувати, що суспільства як певного, цілісного утворення практично не існує, замість нього

виступають певні соціальні утворення – хабітати, які користуються у своїх практиках не власне екологічними цінностями, а їх симулякрами. У такому контексті питання, поставлені на початку, трансформуються та переходять у формат: чи можна хабітат вважати ноосферним суспільством (ноосферою групою), а практики його членів – раціональними у відносінах розуму та природи (ноосферними)?

Тут і далі ми розуміємо ноосферу в її розумінні, закладеному В. Вернадським. Дослідник свого часу розглядав її як результат наукової праці та наукового розуміння оточуючого середовища [8]. Для певного розуміння постмодерністських положень варто зазначити, що говорячи про оточуюче середовище, мова, в даному контексті, може йти про хабітат (у значенні частка суспільства), в якому знання існує саме по собі (без автора), дії акторів підпорядковані задоволенню власних специфічних потреб та є соціально орієнтованими лише через зворотній вплив на авторів із боку самого хабітату. Більш того, згідно з думкою Ж. Бодрійяра, взагалі відбувається «кінець соціального», де відбувається зникнення структури суспільства, виникає гомогенна маса яка складається з атомізованих індивідів [9]. І хоч частка авторів дану тезу критикує [10], однак більшість науковців її, в цілому, підтримують. Зіставляючи зазначені тези з головною думкою В. Вернадського щодо ноосфери як рушійної сили, то «ця сила є розум людини, спрямована та організована воля його як істоти суспільної» [11]. На наш погляд, соціальність сучасної людини існує, однак проявляється вона в дещо відмінних формах від тих, які розглядав В. Вернадський.

Зокрема, однією із сучасних форм соціальних (соціально-орієнтованих) практик є консьюмеризм. Споживацтво (консьюмеризм) є певними засадничими принципами існування розвитку сучасного суспільства (і навіть ключовою парадигмою економічного зростання сучасного суспільства). Практична реалізація консьюмеризму в суспільстві не тільки приносить задоволення від споживання, але і визначає ареал соціального діалогу для його учасників (зосередження уваги на споживанні та аспектах, із ним пов'язаних). Так, зокрема, демонстративне (статусне) споживання на сьогодні виступає самостійною формою соціальної стратифікації. В умовах суспільства постмодерну інтелект, освіта тощо перестають виконувати функції соціальних ліфтів через те, що інформація (знання) набувають безособового характеру, вони є відчуженими від автора. Фактично інтелект лишається як складова частина людського буття в контексті сприйняття інформації суб'єктами. Затребуваною є логіка як засіб інтерпретації інформації, що надходить. Однак, за будь яких умов, для збереження самопідтримуючого росту інтерпретація має будуватися на логіці збереження базових постулатів суспільства постмодерну (зокрема консьюмеризму). Відповідно до цього будь-які ідеї суспільного розвитку (в першу чергу альтернативні) за допомогою інтертексту та симілярів мають бути приведені до засадничих завдань (подаліше стимулювання споживання). На думку Ж. Бодрійяра, «симулякр – це зовсім не те, що приховує собою істину, – це істина, яка приховує, що її немає. Симулякр є істина» [12]. Таким чином, ноосферні прагнення людей також можуть прийняти вигляд симулякра та існувати в такій якості.

При цьому змін зазнає і класична (формальна) логіка, адже задоволення певних благ відбувається аналогічним (з точки зору формальної логіки) способом через свідоме вживання симулякрів (споживання). Фактичне логічне схематичне $A \neq B$ в сучасному споживанні може виглядати виглядає як $A=B$, за умов використання симулякру.

Переносячи відповідні теоретизування на простір освіти та науки (особливо гуманітарної), через яку і формуються світоглядні концепції, в тому числі ноосферна, можна констатувати, що відповідні науки є само зациклеваними та орієнтованими на самокопіювання та самоклонування, при цьому будь-яке клоування жодним чином не пов'язано з поступальним розвитком. Фактично відбувається трансляція альтернативної логіки симулякра $A \neq B$ $A=B$. Єдиною відмінністю від використання схожої логіки

в повсякденних соціальних практиках є спроба їх наукової верифікації за допомогою інструментарію природничих наук. Однак відмічені французькими постмодерністами (Ж. Деррида, М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотаром) три основні проблеми дослідження реальності накладають відбиток на відповідні наукові пошуки.

Особливо необхідно звернути увагу на використання природного середовища у відповідності до критеріїв ноосфери в умовах суспільства консьюмеризму. У такому контексті також можна бачити, що використання ноосферного підходу призводить до знищення консьюмеризму (а відтак зниження економічних підвалин розвитку суспільства). У постмодерні також можна зробити припущення, що використання ноосферного підходу призводить (і навіть стимулює) до все більш активного знищення самої ноосфери (!). Безумовно, дана тема потребує пояснення. Так, наприклад, усвідомлення негативного впливу, що несуть на ноосферне середовище шкідливі викиди від автотранспорту, людство розробляє більш екологічні автомобілі. Однак екологічні засоби негативно впливають на інші технічні характеристики автомобілів та їх споживацькі риси (принаймні через здороження), що змушує потенційного покупця використовувати додаткові кількості ресурсів для його придбання та використання. Власне, саме створення екологічного автомобіля вимагає додаткових ресурсів на його екологічність. Фактично, намагаючись збільшити раціональність використання одного ресурсу (наприклад, повітря від забруднення CO), ми збільшуємо екологічне навантаження на інші складові частини ноосферного середовища (рудні поклади, підземні води, повітря тощо), видобуваючи для використання додаткові ресурси.

Як зазначає російський автор А. Мелікян, дослідження становлення ноосферної людини в умовах трансформації біосфери в техносферу, на його погляд, передбачає, що мову слід вести не стільки про деантропологізацію, втрату людяності людини, скільки про його реантропологізацію [13]. На нашу думку, постмодерну зміну бачення антропологізму як такого. Вже не людина як така, а текст, що репрезентує сенс, стає основою людського буття. Відтак техносфера, хоч і створює принципово важливий вплив на життя людини, є тільки засобом відтворення практик постмодерну (наприклад, забезпечує умови консьюмеризму як типової практики, тощо). Інакше кажучи, техносфера перетворюється на інструмент інфосфери, яка на сьогодні виступає ключовою сферою буття в суспільстві постмодерну.

Інформаційна сфера (іоносфера) в сучасному суспільстві є на наше переконання ключовим чинником становлення ноосферного простору. Щоправда, інфосфера існує у вигляді інтертексту, що принципово ускладнює практичний розвиток ноосферного середовища. Духовний розвиток людини як важливого чинника ноосферного розвитку практично зупинений сучасним інформаційним впливом. У цьому контексті можна навести думку Ж. Бодрійяра, згідно з якою «суть засобів масової інформації, відповідно, така: їх функція полягає в нейтралізації живого, унікального, подієвого характеру світу, в заміні багатомірною веселітвом засобами масової інформації...» [14]. Таким чином, вже не людина як така, а ЗМІ виступають чинниками суспільного розвитку. Відповідно не людина як частина ноосфери, а атомізована людина як частина інформаційного простору виступає сучасним ноосферним актором. Відповідно до цього ноосферні (екологічні) ідеї будуть відтворюватися в практиках більшості в тій мірі, в якій такі ідеї репрезентовані в ЗМІ.

Освіта могла б, на перший погляд, виступити чинником інформаційної протидії. Однак у сучасній освіті також відбуваються постмодерністські зміни. При цьому як частка ноосферного середовища, освіта, на наше переконання, не втратила свого значення. Через що освіта, як частка ноосферного середовища в суспільстві постмодерну, заслуговує на особливу увагу. На нашу думку, теза про смерть автора висловлена, свого часу, Ж. Дельозом, у повній мірі властива і характеризує смерть викладача і навіть смерть знання. Замість викладача на сьогодні – інформаційний простір, замість знання сьогодні – симулякр знання.

Власне, Ж. Бодрийяр і сам вважав сучасну освіту симулякром і зазначав, що «Університет залишається місцем безнадійної ініціативи, прилучення до порожніх форм і цінностей». Таким чином, освіта в постмодерні не може виступати тим засобом, через який можливо реалізувати ноосферні прагнення (ноосферні цінності). У книзі «Символічний обмін або смерть» Ж. Бодрийяр пропонує три рівня симулякрів: симулякр першого порядку діє на основі природного закону цінності, симулякр другого порядку – на основі ринкового закону вартості, симулякр третього порядку – на основі структурного закону цінності [15, с. 115]. Іншими словами, сучасні симулякри мають настільки глибокий соціальний рівень, що природні цінності (вартості) практично вуюлюють-ся симулякрами вищих порядків.

Все зазначене дає підстави стверджувати. Ноосферне суспільство в умовах постмодерну існує як певний симулякр ноосфери. Зазначений процес не можна (передчасно) констатувати як однозначний кінець ноосферних трансформацій, однак при цьому очевидним є системна криза сучасних ноосферних теорій. На сьогодні зазначені теорії практично повністю виявляються неспроможними протистояти суспільству та штучно створеним симулякрам, яких існує нескінченна безліч суспільств постмодерну. При цьому екологічні прагнення також можуть існувати у вигляді симулякру, що практично позбавляє можливості ноосферу (як сферу розумної діяльності) можливості до самовідтворення. Сучасні механізми суспільного відтворення, такі як освіта та ЗМІ, також не можуть забезпечити адекватного відтворення (існування) ноосферних ідей. На сьогодні екологічність виступає як черговий симулякр суспільства споживання (консьюмеризму).

У цьому контексті очевидним завданням суспільного збереження та повернення його екологічності є переоцінка моделі суспільного розвитку. Зміна парадигми само підтримуючого росту (яка на сьогодні є домінуючою) на будь-яку іншу, однак природно-орієнтовану. Утопічними в цьому контексті виглядають постулати комуністичної ідеології про суспільство як середовище всезагальної свідомості та зовнішньо-орієнтованої раціональності. Однак, на нашу думку, саме використання зазначених постулатів дозволило б вийти за межі постмодерну та змінити суспільні орієнтації зі споживачтва на суспільну корисність власного існування (в першу чергу екологічність виробництва та споживання). Усе сказано вище, на наш погляд, створює умови для повернення ноосферного розвитку суспільства, однак тільки за умов виходу із постмодерністського «замкненого кола». Єдиним чинником такого зменшення нам бачиться підвищення рівня самосвідомості громадян (членів суспільства). Однак таке можливе лише за умов, якщо таке збільшення відбуватиметься безпосередньо на рівні екологічних практик (екологічні походи, робота зі збереження природного середовища, що знаходиться під загрозою) з мінімально можливою кількістю симулякрів.

Література

1. Фромм, Эрих. Человек для себя. Москва: АСТ: Хранитель, 2006 (Чехов (Моск. обл.): Чеховский полиграфкомбинат). 314, [2] с. 16 см. (Философия. Психология: ФП). С. 23.
2. Ноосфера / Философский энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. Л.Ф. Ильичев и др. Москва: Сов. энциклопедия, 1983. 839 с.
3. Новейший философский словарь. Постмодернизм / Главный научный редактор и составитель А.А. Грицанов. Мн.: Современный литератор, 2007. 816 с.
4. Горбунова Л.И. Постмодерн как тенденция развития культуры XX века. Вестник МГТУ. Том 14. № 2. 2011 г. С. 265–271.

5. Кутырев В.А. Насколько разумна «сфера раз ума»? / Философия биологии. Вчера, сегодня, завтра (Памяти Регины Семеновны Карпинской). М., 1996. 306 с.

6. Парахонский А.П., Ерёмин А.Л. Проблемы информационной экологии в ноосфере. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2009. № 7. С. 8. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=277> (дата обращения: 16.01.2018).

7. Делёз Ж. Ницше и философия. / Пер. с фр. О. Хоми под ред. Б. Скуратова. М.: Ad Marginem, 2003. 392 с.

8. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление / Отв. ред. А.Л. Яншин. Москва: «Наука», 1991. URL: <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/thought.html#tthElectronic>.

9. Бодрийяр Ж.В. В тени молчаливого большинства, или Конец социального. Екатеринбург: Из-во Уральского университета, 2000. 95 с.

10. Алферов Анатолий Александрович Конец истории или открытая история? // Universum: общественные науки. 2015. №10 (19). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/konets-istorii-ili-otkrytaya-istoriya> (дата обращения: 16.01.2018).

11. Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. научн. ред. и сост. А.А. Грицанов. М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. 1312 с.

12. Бодрийяр, Жан. Симулякры и симуляция [Текст]. Тула: [б. и.], 2013. 202. [1] с.

13. Меликян А.А. Между техносферой и ноосферой: в поисках человеческого качества. Вестник ивановского государственного университета. Серия: гуманитарные науки. № 2(15). 2015. С. 30.

14. Бодрийяр Жан. Символический обмен и смерть / Пер. с фр. и вступ. ст. С.Н. Зенкина. М.: Добросвет, 2000. 389 с. С. 115.

15. Делёз Ж. Ницше и философия / Пер. с фр. О. Хоми под ред. Б. Скуратова. М.: Ad Marginem, 2003. 392 с.

Анотація

Ядранський Д. М., Чумак О. В. Ноосферні ідеї в умовах постмодернізації суспільства. – Стаття.

У статті розглядається філософський підхід до співіснування сучасної філософської концепції суспільного устрою – постмодернізму, з ноосферною концепцією розвитку суспільства. Проаналізовано праці теоретиків постмодерну та визначено їх співвідношення з теорією ноосфери. Метою статті є встановлення суперечок та проблем єднання теорій постмодерну та теорії ноосфери. В якості методів використані загальнонаукові методи логічного аналізу і синтезу, дедукції та узагальнення. У статті вказується, що екологізм сучасної техносфери є симулякром і несуттєво впливає на екологічну ситуації в світі. У той час як симулякризація інфосфери (сфери існування та обміну інформацією) суспільного буття є її екологічним забрудненням. Консьюмеризм як одна із ключових практик суспільства постмодерну викликає нескінченне зростання запитів членів сучасного суспільства. Освіта в суспільстві постмодерну перестає відігравати роль фактора суспільного розвитку та не тільки продукує симулякр, але і сама на неї перетворюється. ЗМІ в суспільстві постмодерну виявляються засобами провокування симулякрів та стимулювання економічно-корисних практик (в тому числі консьюмеризму). Наголошується, що повернення до ноосферної концепції можливо тільки шляхом зменшення симулякризації суспільних практик та цінностей. Єдиним засобом зменшення нам бачиться підвищення рівня самосвідомості шляхом збільшення безпосередніх екологічних практик та за умов мінімізації впливу різних симулякрів на учасників такої діяльності.

Ключові слова: ноосфера, постмодернізм, суспільство, симулякр, розвиток, консьюмеризм.

Аннотация

Ядранський Д. Н., Чумак Е. В. Ноосферные идеи в условиях постмодернизации общества. – Статья.

В статье рассматривается философский подход сосуществования современной философской концепции общественного устройства – постмодерна, и ноосферной концепции общества. Проанализированы труды теоретиков постмодерна и определены их соотношения с теорией ноосферы. Целью статьи является установление противоречий и проблем единения теорий постмодерна и теории ноосферы. В качестве методов использованы общенаучные методы логического анализа и синтеза, дедукции и обобщения. В статье указывается, что экологизм современной техносферы является симулякрот и несущественно влияет на экологическую ситуацию в мире. Симулякризация инфосферы (сферы существования и обмена информацией) общественного бытия является ее экологическим загрязнением. Консьюмеризм как одна из ключевых практик общества постмодерна вызывает бесконечный рост запросов членов современного общества. Образование в обществе постмодерна перестает играть роль фактора общественного развития и не только производит симулякр, но и сама на нее превращается. СМИ в обществе постмодерна оказываются средствами провокации симулякрот и стимулирования экономически полезных практик (в том числе консьюмеризма). Отмечается, что возвращение к ноосферной концепции возможно только путем уменьшения симулякризации общественных практик и ценностей. Единственным средством уменьшения авторы видят повышение уровня самосознания путем увеличения непосредственных экологических практик и в условиях минимизации влияния различных симулякрот участников такой деятельности.

Ключевые слова: ноосфера, постмодернизм, общество, симулякр, развитие, консьюмеризм.

Summary

Yadransky D. M., Chumak O. V. Noosphere ideas in the context of postmodernization of society. – Article.

In the article the philosophical approach of the coexistence of the modern philosophical concept of the social structure - the postmodern, and the noospheric concept of society - is considered. The works of postmodern theorists are analyzed and their correlation with the theory of the noosphere is determined. The aim of the article is to establish the contradictions and problems of the unification of postmodern theories and the theory of the noosphere. As methods, general scientific methods of logical analysis and synthesis, deduction and generalization are used. The article points out that the ecology of the modern technosphere is a simulacrum and does not significantly affect the ecological situation in the world. Simulation of the infosphere (the sphere of existence and exchange of information) of social life is its environmental pollution. Consumerism as one of the key practices of the postmodern society causes an infinite growth in the demands of members of modern society. Education in the society of postmodernity ceases to play the role of a factor of social development and not only produces a simulacrum, but it itself becomes transformed into it. Media in the postmodern society turn out to be a means of provoking simulacra and stimulating economically useful practices (including consumerism). It is noted that the return to the noospheric concept is possible only by reducing the simulacrisis of public practices and values. The only means of reducing the authors see an increase in the level of self-awareness by increasing direct environmental practices and in minimizing the impact of various simulacra participants in such activities.

Key words: noosphere, postmodernism, society, simulacrum, development, consumerism.